

NİYET KAVRAMI BAĞLAMINDA FİİLLERİN HAKİKAT DEĞERİ

İbrahim ÇETİNTAŞ*

Özet

Bu çalışmamızda niyetin kavramsal içeriği, kaynağı ve bunun fiillerimiz için hakikat değeri taşıyıp taşımadığını ele almaya çalıştık. Bu anlamda kasıt, irade, azim, kararlılık, rağbet ve gayret gibi geniş bir kullanım alanı olduğu anlaşılan niyetin, fiillere göre hem nicel hem de nitel olarak belirli bir önceliği ve önemi olduğu görülmektedir. Yani fiillerin rengi, şekli ve manası niyete göre ortaya çıkmaktadır. Bu noktada niyet ile iyi niyet arasında önemli bir fark meydana gelmektedir ki bu da; niyetin genel, iyi niyetin ise daha özel bir alana işaret ediyor olmasıdır. Buradan hareketle niyetin içkin, iyi niyetin ise aşkın âlemlle bağlantılı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Buna rağmen iyi niyetin tek başına fiillerin doğruluğu için bir ölçü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle hakikat değeri taşıyan fiillerin iyi niyetle birlikte, akıl ve özgür bir irade ile desteklenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Niyet, İyi Niyet, Hakikat Değeri, Fiiller, Aşkın, İçkin, Ölçü

THE TRUTH VALUE OF DEEDS IN CONTEXT WITH THE INTENTION CONCEPT

Abstract

In this study, we dwelled on the conceptual content of intention, its source, and whether it can be the truth value of our deeds. In this sense, it's observed that the intention, having a broad field of usage, means in general will, intent, perseverance, determination, desire and effort, has a definite priority and importance compared to deeds both qualitatively and quantitatively. That's to say, the colour, the shape and the meaning of deeds come out according to intention. In this point, an important difference arises between intention and the good intention that the first one indicates to a common field, and the second one to a more specific one. We can infer from that the intention is used for the domain of physical world but the good intention is more likely related to transcendent area. In spite of this, the only good intention may not give a precise measure for the truthness of deeds. For

* Yrd. Doç Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, cetintas68@hotmail.com

this reason, the deeds having the truth value must be at the same time supported by reason and free will as well as good intention.

Key Words: Intention, Good Intention, Truth Value, Deeds, Transcendent, Immanent, Measure

1.Niyet Kavramının Analizi

Niyet kavramının tahliline geçmeden önce, onunla ilgili önbilgi mahiyetinde bir iki hususa işaret etmemiz yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi; aksiyolojik ontoloji içerisinde yer alan bu kavramın kullanımının daha ziyade, nâtik nefis dediğimiz insanî varlığa münhasır olmasıdır. İçgüdüsel hareketlerin arkasında da bir takım kasıt veya itici motifler aranabilir; ancak, hiç kimse bu tür davranışları ne inceden inceye sorgulamakta, ne bunlarla ilgili bir niyet arayışına girmekte, ne de bu türden hareketlere herhangi bir müeyyide tatbik edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle fiiller üzerine yapılan bir takım değerlendirmeler failin sahip olduğu akıl ve irade sebebiyle gündeme gelmektedir. Tabiatıyla, olumlu ya da olumsuz anlamda olmak üzere, niyetlerle ilgili ortaya çıkacak muhtemel sorumlulukların vebali de insandaki bu niteliklere yüklenecektir.

Bir diğer nokta ise din, ahlak, sanat, siyaset, sosyoloji ve kültür başta olmak üzere, hangi alanda olursa olsun niyet kavramı, değerler felsefesinde, insanî fiillerin en temel çıkış veya dayanak noktasını oluşturmaktadır. Az sonra detaylandıracağımız gibi, eylemlerin şekli hüviyetlerinin de belirli bir gerçeklik değerinden söz edilebilir; fakat herhangi bir eylemin rengi, şekli veya hakikat değerinin, eylemi ortaya koyan failin niyetinde gizli olduğu unutulmamalıdır. Çünkü burası, her bir eylemin düşünülerek, planlandığı ve icraya konulduğu ilk başlangıç noktasıdır. Tabiatıyla, burası anlaşılmadan herhangi bir fiilin zahirî dili bize, tam olarak onun gerçek hüviyetini açıklamakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle eylemin yalın gerçeklik değeri ancak niyetin anlaşılmasıyla ortaya çıkacaktır. Bu kısa değerlendirmeden sonra niyet kavramının muhtevasına daha yakından bakabiliriz.

İslâm'a göre genel olarak niyet; irade, kasıt, azim, ciddiyet, kararlılık, rağbet, temyiz ve gayret etme gibi anlamlarla ifade edilmektedir.¹ Birbirine yakın manalara gelen bir takım fiillerden yola çıkarak, mantıktaki ifadesiyle, ağıyarını câmi efradını manî tam ve kesin bir tanım yapmak hayli güç görünmektedir. Ancak,

¹ Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed *el-Gazâlî*, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Mârife, Beyrût 1982, IV, 365; Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, Dâru'n-Nehzati'l-Hadîs, Beyrût, trz., 169; Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, sad.: Ali Aslan Aydın, Nur Dağıtım, Ankara, 1979, 91; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Niyet", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, cilt: XXXIII, (169-172), 169, 2013: 169; Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., Ankara 1999, 170.

zikrettiğimiz bu kavramların işaret ettiği anlamların ortak noktalarından hareketle niyet kavramının; *özel bir eylemin icrasına yönelik olarak, amaçlı, hedefli, şuurlu ve dinamik bir insanî davranışa tekabül ettiğini* söylemek yanlış olmaz.

Ahlâk ilmi ile uğraşan kimi Müslüman düşünörlere göre niyet kelimesinin, genel olarak iki anlamda kullanıldığı görölmektedir. Bunlardan birisi, belirli bir davranışı yapmayı ya da yapmamayı istemektir. Diğeri ise, fiili yapıp yapmama konusunda belirli bir gaye veya maksadı talep etmektir. Birincisinde daha ziyade fiili, ikincisinde ise ilgili fiile yönelten sebebin öncelenerek bir değerlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır. İşte bu ikinci manası ile niyet; bâis, yani sebep ve sâik anlamına gelmektedir. Pratik hayatta bu kavram, her iki manada da kullanılsa bile, esas itibarıyla niyet denilince akla, maksatlı bir fiil ve onu motive eden bilinçli bir sebebin varlığı gelmektedir. Ve burada en başta ifade ettiğimiz gibi hesaplı, planlı ve bilinçli bir eylem söz konusudur. Bu anlamda talep edilen gayenin kendisi bizatihi niyet olmaktadır.²

İslâm düşüncesinde niyet kavramının, birbirine yakın, ancak bazı nüansların farklılaştırdığı muhtelif tanımlarının yapıldığı görölmektedir. Bu bağlamda örneğin Gazâlî'nin, konu üzerinde hatırı sayılır bir zaman ve mesâi harcadığı anlaşılmaktadır. Onun bilhassa *İhyâ'* da, niyetin tanımına ilave olarak, dinî ve ahlâkî boyutlarıyla etraflıca anlaşılmasına yönelik ortaya koyduğu çaba dikkat çekicidir. Gazâlî niyetin tanımıyla ilgili şunları söyler; “*Şüphesizâ ki niyet, nefsin gelecek veya halihazırda, kendi amacına uygun bir şeye karşı yönelimi, meyletmesi ve teveccüh göstermesidir...Nefis ancak kendisi için uygun olup, muvafık düşen, teşvik edici amaç için gerekli şekilde harekete geçer.*”³ Demek ki niyetin oluşması için nefsin kendisine dönük uygun gördüğü bir amacı ve bunun yerine getirilmesine dair bir yönelim veya hareketin olması gerekmektedir. Gazâlî'nin burada, nefis ile muhtemel amaç arasındaki uygunluk ve bunu gerçekleştirmek için ortaya çıkan irade bağlamında bir tanımlama yaptığı görölmektedir.

Ve yine Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*'de, niyet kelimesiyle birlikte, onu tekemmül ettiren kimi kavramların anlamlarıyla birlikte şöyle bir değerlendirme yapar; “*Niyet; amaçların bir kısmını bir kısmından ayırt etmekten ibarettir. Kast'a gelince; istenilen amaç yönünde himmetin toplanmasıdır. Azim; kastın güçlendirilmesi ve gayrete getirilmesidir.*”⁴ Görüleceği gibi buradaki niyet tanımlamasında; ulaşılmak veya elde edilmek istenen asıl amaç ile diğeri arasında bir ayırma gidildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda sadece belirlenmiş bir amacı gerçekleştirmeye yönelik bir kasıt ve bunu harekete geçiren bir gayretin varlığından söz etmek mümkündür.

² Akseki, 90; Zeydân, Abdülkerim, “İslâm'a Göre Sadece Niyet”, çev., Hasan Güleç, *Diyanet Dergisi*, 1976, cilt: XXV, sayı 4, (216-228), 217.

³ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 374.

⁴ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 169.

İslâm düşüncesinde niyet ile ilgili yapılan diğer bazı tanımlamalarında aşağı yukarı bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Buna göre niyet denilince kimi zaman; insanın kendi istek ve iradesiyle belirli bir şuur halinde herhangi bir fiili gerçekleştirmeye yönelmesi,⁵ kimi zaman yine bir fiilin gerçeklik kazanmasından önce bunu yapmaya yönelik ortaya çıkan irade,⁶ bazen de herhangi bir şeyi elde etmek ve ona sahip olmak üzere iradenin o şeye yönelik olarak harekete geçmesi⁷ gibi, birbirine yakın anlamlar kastedilmektedir.

Buna göre niyetin tanımıyla ilgili olarak insan nefsiyle uygunluk halinde olan tanımlı, belirli veya mahsus bir maksadın varlığı, bunun motive ettiği nefiste ortaya çıkan bir istek veya irade ve nefsin bu maksadı gerçekleştirmek üzere harekete geçmesi gibi durumlara işaret eden bazı noktaların altını çizmek gerekir. Esas itibarıyla niyet, insan nefsinin çağırılan amacın kendisi olmaktadır. Çünkü onu harekete geçirip, yapmaya teşvik eden amil, amaçlanan hedefin bizzat kendisi olarak belirlemektedir. Veya amacın, özel bir durumun gerçekleşmesi için insan nefsinin tahrik edip kendine çağırmasıdır.

Kasıtlı olarak tekemmül eden bir fiilde niyet, bilgi ile eylem arasında orta bir yerde bulunmaktadır. Buna göre bilgi eyleme öncülük edip, onun aslı ve şartını oluşturur. Bütün eylemlerden önce bir epistemolojik birikimin varlığı zarurîdir. Aksi halde bilişsel bir arka plan olmadan niyetin teşekkülü veya güç kazanması mümkün değildir. Bu nedenle henüz niyetin menziline girmemiş bu bilişsel süreci, Aristo'nun madde-form metafiziğine paralel olarak, fiilden önceki kuvve halini, işlenmeye hazır herhangi bir madde gibi görmek yanlış olmaz. Çünkü kuvve halindeki bu hazır madde olmadığı sürece, herhangi somut bir sonucun ortaya çıkmasının mümkün olmayacağı gibi, bilgimiz olmadan da maksadımıza uygun bir niyetin varlığı ve devamında, bunun motive ettiği herhangi bir eylemin doğması da mümkün olmayacaktır. Buradan hareketle fiillerin bilgiyle ortaya çıktığını ve adeta onun meyve veya dalları olduğunu söylememiz mümkündür.

Epistemolojiye dayalı fiilleşme sürecinin tamamlanabilmesi için gerekli bilgiye ilave olarak, irade ve kudrete ihtiyaç vardır. Bütün eylemlerin temelini teşkil eden hareket ve sükûn ihtiyarîdir ve bunlar saymış olduğumuz bu insanî niteliklerin varlığını şart koşar. Her insanda, kendi nefsi için uygun gördüğü şeylere karşı yaklaşma veya zararlı gördüğü şeylerden kaçınma eğilimi vardır. Fıtrî olarak var olan bu eğilimin kuvveden fiile çıkmasıyla irade meydana gelir. Ancak kişi, öncelikli olarak bu yaklaşacağı veya kendisinden kaçınacağı şeylerin bilgisine ihtiyaç duyar. Bilgiden sonra ise, nefsin menfaatine uygun yönelimi doğuran irade

⁵ Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, 104.

⁶ Dönmez, 170.

⁷ Altıntaş, 170.

ve bunları realize edebilecek kudrete gereksinim vardır. Sırayla gidecek olursak kişinin irade etmesi için bilgiye, maksada yönelim için iradeye ve bu hedefe varmak için ise kudrete ihtiyacı vardır.⁸

Ancak kimi zaman insan, kendisi için uygun olan şeyleri görse bile bunlara karşı içinde bir istek oluşmadığı için herhangi bir yönelim de ortaya koymayabilir. Pek çok zaman hasta insanlar, kendileri için yiyeceklerin uygun olduğunu bilir; ancak içlerinde bunlara karşı bir istek doğmadığı için bir yönelim de ortaya çıkmayabilir. Bu nedenle Allah, insanın tabiatında, bunlara karşı özel bir ilgi yaratmıştır ki, nefsin yönelim veya kaçınma iradesini doğuran arzuların kodları da burada gizlidir.⁹

Muhtemeldir ki gereksimin ile insan nefsi arasında tabii olarak böyle bir illiyet tesis edilmemiş olsaydı, insanın değer üretme kapasitesinin temelini de oluşturan niyet doğmazdı. Esasen değerler metafiziğinin temelini de oluşturan ve sırasıyla; insanın içindeki eksiklik hali, bunun oluşturduğu dinamik bir şuur ve bunu tamamlama çabası şeklinde gelişen bu süreç, bir yandan içimizdeki istek ve iradenin nasıl meydana geldiğini açıklarken, bir diğer yandan ise aşkın veya içkin, niyetin yöneleceği muhtemel alanlara işaret etmektedir. Buna göre insanî yönelimi ortaya çıkaran motif, sadece şuurun kapalı, içkin alanında kalıyorsa buna “arzu”, ancak onu aşarak daha geniş bir varlık sahasına tekabül ediyorsa buna da “ihtiyaç” denilmektedir. Bu anlamda ihtiyacın, arzudan daha geniş ve hatta onu içerecek bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ O halde, ihtiyaç söz konusu olunca niyetin motivasyon kaynağı aşkın alan, duyuşal gereksinimler durumunda ise yaşadığımız duyuşal âlem olmaktadır. Böylece nefis ile eşya arasındaki özel bir ilişkiyi ifade eden ve niyeti harekete geçiren bu ihtiyaç veya arzunun varlığı, Allah’ın iradesinin bir tasarrufu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla insanın niyetini oluşturan koşulların varlığı tabiidir. Bu yapı üzerinde beliren irade ve istek ile ihtiyaç veya arzuyu doğuran nitelikler arasında bir uygunluk mevcuttur. İçkin veya aşkın, niyetin yöneldiği bu nitel alan ile nefis arasında belirli bir uygunluğun olmadığı yerde, buna karşı bir teveccüh iradesi ve bunu fiilleştirmeye yönelik bir karar da olmayacaktır. Bu bakımdan maksatlı herhangi bir fiil, ilim, irade ve kudretle tamamlanmaktadır. Bu süreçte niyet, ilimden kudrete geçişi sağlayan bir işlev ortaya koymaktadır.

Gazâlî’nin, niyetlerin fiilleşme süreci ile ilgili olarak şöyle bir silsile izlediği görülmektedir; dürtü veya uyarılma, rağbet veya meyil, hüküm, karar, niyet ve fiilin ortaya çıkması. Dürtü ve rağbet durumunda herhangi bir sorumluluk

⁸ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 365.

⁹ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 365.

¹⁰ Ülken, H. Ziya, *Bilgi ve Değer*, Kürsü Yay., Ankara trz., 228.

doğmaz; çünkü insanın zihninde her zaman bir imaj uyanabilir ve insanın buna karşı koyması mümkün değildir. Hüküm ise, şuur ve iradeli olduğu zaman sorumluluk doğurur; ancak bazen geliş güzel hükümler de verilebilir ki buradan herhangi bir sonuç ortaya çıkmaz. Süreç niyet safhasına gelerek, irade ve karar hükmüne dönüştüğü zaman sorumluluk da kesinleşmiş demektir ki bu nokta, fiilleşme sürecinin başlangıcıdır.¹¹

2.Niyet-Eylem İlişkisi

Görüldüğü gibi tamamlanmış herhangi bir eylemde, niyet ve fiil olmak üzere iki temel boyut bulunmaktadır. Bunlardan ilki; herhangi bir fiilin hakikat değerini bulmak için yapılan tartışmalarda, bizatihi fiilin yeterli olduğunu, ondaki renk, şekil veya maksadı ifade eden arka planın bilinmesine hiç gerek olmadığını söyler. Bunlara göre önemli olan, fiildeki hayır veya şer niteliğine bakmaksızın, kişinin direkt olarak onu işlemiş olmasıdır. İnsan bu işi, fiilin mahiyetini bilmesine de onun şekli varlığından hareketle, belirli bir iradeyle gerçekleştirmiştir. Bu nedenle burada da belirli bir sorumluluk vardır; ancak bu, niyetten ziyade fiilin kendisine yüklenmektedir. Herhangi bir insanın, farkına varmadan iç yüzünü bilmediği bir günah ya da yanlış düşmesini buna örnek olarak verebiliriz. Burada, failin iradesi, ilgili yanlıştan ziyade söz konusu eyleme yönelik olsa da, kişinin bu davranışından dolayı, kasıtlı fiiller kadar olmasa bile, hiç sorumlu olmayacağı anlamına gelmez.¹² Çünkü yapılan herhangi bir işte, görevi kötüye kullanma ile görevi ihmal etme arasında önemli bir fark olsa bile, ikincisinin de tümüyle masum olduğunu söylemek güç görünmektedir.

Ancak durum nasıl olursa olsun, niyet-eylem ilişkisinde kesin ve titiz bir ayırım yapmak gerektiği ortadadır. Çünkü her insan, hayatında zaman zaman unutarak, yanılarak veya başka sebeplerle bazı hatalara düşebilmektedir. Kur'ân, insanın, bu yönüne şu ifadelerle dikkat çeker; “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındadır. (Şöyle dua ediniz): Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!”¹³ Demek ki, unutmak veya yanılmak insanî bir durumdur ve onun bu özellikleri çerçevesinde ortaya çıkabilecek fiillerden doğan sorumluluk da ona göre olmalıdır. Bu tabi olguyu dikkate almadan, sırf fiilî gerçekliğe bakarak kişiyi cezalandırmanın ne kadar adaletli olacağı tartışma götürür. Buradan hareketle, insanın mahiyetini bilerek, isteyerek ve kastederek yaptığı bir kötülükle, aynı işi iyilik zannıyla ya da bilmeden, yanılarak, unutarak yapması arasında bir farkın

¹¹ Çağrı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1989, 148.

¹² Pazarlı, 104.

¹³ Bakara, 2/286.

olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hiç şüphe yok ki bu önemli fark, kişinin sorumluluğuna da aynı oranda yansiyacaktır.

Fiilin hakikat değerini bulmaya yönelik ortaya çıkan eğilimlerden ikincisine göre ise, fiilin hakikat değeri, failin kasıt ve niyetinde aranması gerekmektedir. Bu bağlamda insan nefsinden sadır olan fiilleri; belirli bir kasıt ve karar neticesi ağır ağır ortaya çıkanlar ile kasıtsız ve ani surette ortaya çıkanlar olmak üzere iki kısma ayıran Akseki, sorumluluğun birinci kısım fiillere yönelik olması gerektiğini ifade eder. Ona göre örneğin, biri kaza sonucu, bir diğeri ise kasıtlı olarak herhangi masum bir insanın ölümüne sebep olan iki kişiden birincisi, sadece katil iken, ikincisi hem katil, hem de cani durumuna düşmektedir. Bu nedenle insan, ihtiyarî olarak taammüden, azim ve kasıt ile yaptığı fiillerinden dolayı sorumludur. Sorumluluk ise ancak ihtiyarın varlığına bağlıdır. O halde sevap, günah, mükâfat, ceza fiillerimiz üzerinde değil, fiillerimizi harekete geçiren istidat, maksat ve irade üzerine olmaktadır.¹⁴

İnsan nefsinden doğan fiilleşme sürecinin içeriden dışarıya doğru geliştiği dikkate alınırsa, mahiyet olarak fiilin, kasıt veya maksada tabi olması gerekmektedir. Bu anlamda birinci derecede öneme haiz olan amaç veya sebep, insan nefsinden doğan kasıttır. Meydana gelen fiil ise, ikinci derecede bir öneme sahip olup, bir nedenden ziyade, sonuç hüviyeti taşımaktadır. Tabiatıyla eylemin maksadını ortaya koyan asıl gerçekliğin birinci kısımda bulunması daha makul görünmektedir. Buradan hareketle fiillerin hakikat değerini, görünen fiilden ziyade onu tahrik ederek ortaya çıkmasına sebep olan ve insan nefsinde kuvve halinde bulunan illette aramak daha isabetli olacaktır.¹⁵

Hicret sürecinde vukuu bulan bir olayı, bu vesileyle burada zikretmek yerinde olacaktır. Buna göre, Hz. Peygamber'in arkadaşları, Mekke'den Medine'ye sırf Allah rızası için göç etmelerine karşın içlerinden bir kişi, sevdiği kadına olan muhabbetinden dolayı bu yolculuğa iştirak eder. Burada, bu kişinin hicretini sağlayan motivasyonun kaynağı ne din, ne de Allah rızası olmayıp sadece bir kadın veya kişinin ona olan düşkünlüğüdür. Bu olay üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ömer'den gelen bir rivayete göre şunları söyler; "*Ameller niyetlere göre hesap edilir ve her kişi için yalnız niyet ettiği şey vardır: Kimin hicreti kavuşmak istediği bir dünya nimetine veya evlenmek istediği bir kadına müteveccih ise, onun hicreti, hicret ettiği şeydir.*"¹⁶ Bu bağlamda aynı rivayete gönderme yapan Gazâlî, şöyle bir

¹⁴ Akseki, 91; Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yay., Ankara 1985, 266-267.

¹⁵ Akseki, 62.

¹⁶ Buhari, *Bedü'l-Vahy*, 1; Müslim, *İmâret*, 45. Konuyla ilgili ayrıca bkz., Koçyiğit, Talat, "Hareketlerin Ölçüsü Niyetlerdir", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1971, cilt:10, (71-75), 71.

değerlendirme bulunur; “Adamın biri, bir kadınla nikâhlanmak için hicret etti ve bu nedenle kendisine Ümmü Kays muhâciri denildi.”¹⁷

Amel-niyet bağlamında Müslümanların sıklıkla başvurduğu bu örnek olayda da görüleceği gibi, İslâm’a göre kişinin amel veya fiilleri niyete göre değerlendirilmektedir. İnsana sevap kazandıran şey örneğin, fiilî olarak sadaka vermeden ziyade onu bu fiile yönelten saiktir. Niyeti, sadaka veya yardım görünümü altında insanları aldatmak olan kimse, bu fiiliyle sevaptan çok, kalbinde taşıdığı gösteriş veya kötü niyetten dolayı cezaya maruz kalacak veya en azından kendisine bu fiilin herhangi bir hayrı dokunmayacaktır.¹⁸ Bu anlamda Kur’an’daki şu ifadeler dikkat çekicidir; “Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvanız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah’ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele!”¹⁹ O halde asıl olanın, görünen fiilden ziyade, bunun arkasında yatan niyet veya maksat olduğu anlaşılmaktadır.

Eğer biz herhangi bir davranışı, sadece onun zahiri üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, burada ciddî yanlışlara düşebiliriz. Bu anlamda şekli niteliği aynı olan herhangi bir fiil, failin niyetine göre birbiriyle hiç ilgisi olmayan mahiyetlere dönüşebilmektedir. Bir önceki örnek üzerinden devam edecek olursak, eğer bu kurban fiili, ayette işaret edildiği gibi, sırf Allah’a yaklaşmak maksadıyla yapılırsa “ibadet”; sadece etinden yararlanmak için yapılırsa “mubah”; sadaka veya yardım niyetiyle yapılırsa, bu iş “sadaka” olmakta veya son olarak, putlara adak niyetiyle yapılırsa bu fiil “haram” bir davranış hüviyeti kazanır.²⁰ Görüldüğü gibi hâdisenin şekli hüviyeti aynı olmasına rağmen, öz veya mahiyet itibarıyla bambaşka manzaralarla karşılaşabilmekteyiz. Tabiatıyla bu farklılığı ortaya çıkaran etken, fiilin arkasındaki niyettir. Ve burada niyet karşısında eylemin, sadece araçsal bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır.

Niyetle amel arasında ruh, beden ilişkisine benzer bir ilişkinin varlığı da göze çarpmaktadır. Buna göre, niyet kulluğun sırrı, amellerin özü ve ruhu olarak görülmektedir. Bu durum hem Allah nazarında hem de insanlar arasındaki ilişkiler için geçerlidir.²¹ Ayrıca niyet, amel ilişkisi bağlamında ortaya çıkan durumlar genel olarak dinden ahlâka, siyasetten sosyolojiye, kültürden eğitime kadar insanın yer aldığı hemen her olay ve alan için geçerlidir. Binaenaleyh insanın insanla, insanın çevreyle ve insanın Allah ile olan ilişkilerinde daima niyetin, amel veya fiile göre, sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da bir öncelik ve öneminden bahsetmek yanlış olmaz.

¹⁷ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 363.

¹⁸ Koçyiğit, 72.

¹⁹ Hacc, 22/37.

²⁰ Zeydân, 219.

²¹ Dönmez, 170.

Niyetin, amel karşısındaki önemini; “*Mü’minin niyeti, amelinden hayırlıdır*”²² biçiminde ifade edilen hadisle destekleyen Gazâlî, böyle bir tercihin nedeni olarak kişinin dinini, bütün maksatlarıyla birlikte başından sonuna kadar mükemmel şekilde bilmesi, bunlar arasında mukayese yaparak, en doğrusunu tercih edebilecek kadar ilmî yeterlilik düzeyine sahip olmasını şart koşar. Yalnızca böyle bir kişi, niyetin amelden daha hayırlı olduğunu kavrayabilir. Ona göre örneğin, ekmeğin meyveden daha önemli olmasının maksadı, birincinin diğerine göre daha asıl ve alternatifsiz oluşurudur. Çünkü hayatı devam ettirmek için, vücudun gıda alması gerekmektedir ve bunu sağlayacak olan şey de öncelikli olarak ekmektir. Aynı bunun gibi niyet de, dinin maksadı açısından daha elzem bir konuma sahiptir.²³ Çünkü ameli, anlamsal olarak var eden, onun şekli görünümünden ziyade içinde taşıdığı ruhtur ki bu da niyetin bizatihi kendisidir. Aksi halde, örneğin namazın içinde taşıdığı niyete dayalı özü çekip aldığımız zaman, geriye sadece bir takım şekli hareketler kalmaktadır. O halde, hem niyet hem de amel, Allah’ın kuldan istedikleri şeylerdendir ve her ikisinin de, hedeflenen amaç için belirli bir katkısı veya etkisinden bahsetmek mümkündür. Ancak niyetin konumu, amelinkinden çok daha üstün ve önceliklidir. Başka bir deyişle hem niyet hem amel, Allah’a kulluk için önemli birer değerdir ve bunlar, insanın ihtiyarına tabiidir ve sıkça vurguladığımız gibi amel karşısında niyetin taşıdığı mevki daha başkadır.²⁴

Ancak bu noktada bir hususun altını çizmek gerekir ki o da işlevsiz, kuru bir niyetin yalnız başına yeterli bir hüküm değeri ifade edip etmeyeceği meselesidir. Örneğin tembellik, korkaklık veya ihmâl gibi muhtelif sebeplerle fiile çıkmayan, sırf kuvve halindeki herhangi bir niyet, tam bir niyet hüviyetinde olmadığı gibi, bunun karşılığında doğacak sorumluluk da buna uygun olacaktır.²⁵ Bu anlamda Kur’ân; “*Mü’minlerden, özür sahibi olmaksızın (evlerinde) oturanlarla cihâd edenler eşit değildir. Allah, canlarıyla, mallarıyla savaşılanları derece itibarıyla oturanlardan çok üstün kıldı. Oturanlar kendilerine yazık etmişlerdir.*”²⁶ demektedir. Demek ki İslâm, fiilleşmiş niyetle, kuvve halindeki niyet arasında bir ayırım yapmaktadır. Binaenaleyh mükâfat veya ceza anlamında elde edilecek karşılık da normal olarak tekemmül etmiş niyetle aynı özgül ağırlığı taşımayacaktır.

Kuvve halindeki niyetle, fiilleşmiş niyet arasındaki farka Hz. Peygamber de şu sözleriyle dikkat çeker: “*Şüphesiz Allah, iyilikleri de kötülükleri de yazmıştır. Sonra bunları açıklamıştır. Kim bir iyilik yapmaya niyet eder de bunu yapmazsa,*

²² Taberânî, *Süleymân bin Ahmed bin Eyyüb bin Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XI, thk.: Abdü’l-Mecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Temiye, Kahire 1994, 185.

²³ Gazâlî, *İhyâ, IV*, 366-367.

²⁴ Dönmez, 170.

²⁵ Altıntaş, 175.

²⁶ Nisâ, 4/95.

Allah kendi katında ona tam bir iyilik sevabı yazar. Kim bir iyilik yapmaya niyet eder ve bunu yaparsa, Allah onun sevabını on katından yüz katına kadar ve daha çok misline varıncaya kadar yazar. Kim bir kötülük yapmayı ister ve bunu yapmazsa, Allah ona tam bir iyilik sevabı yazar. Eğer kötülük yapmaya niyet eder ve yaparsa Allah ona bir kötülüğün günahını yazar.”²⁷

Hadiste ifade edilen “niyet”ten maksat, bir şeyi yapmayı tercih etmek veya istemektir ki bu açık bir azmetmedir. Eğer azim iyiliği yapma veya kötülükten kaçınma yönünde ise buradan her halükârda bir hayır doğar. İyiliği istemek ise bunu yapmaya sebeptir. Hayrın sebebi de hayır olmaktadır.²⁸

Burada dikkat çekici diğer bir husus ise, kuvve halinde de olsa iyilikle kötülük değerini üretme kapasitesi olan niyet arasında çok önemli bir ayırımın yapılmış olmasıdır. Gerçeklik kazansın yada kazanmasın her türlü iyilik ödüllendirilirken, yalnızca gerçeklik alanına çıkmış kötülüğe kendisiyle orantılı bir müeyyide uygulanmaktadır. Bununla birlikte fiilleşmemiş kötülükten vazgeçmek de iyilik olarak görülmekte ve ödüllendirilmektedir. Bunun da insanları iyiliğe sevk etme yönünde önemli bir teşvik olduğu söylenebilir.

3.Hakikatin Kaynağı Olarak İyi Niyet

Şimdiye kadar genel olarak niyetin ne olduğu, hangi süreçlerle fülleştiği ve bunun eylem karşısındaki mevkiini araştırdık. Ancak bu noktaya kadar yapmaya çalıştığımız şey genel olarak onu anlayıp, analiz etmek ve amel/fiil, niyet bağlamında asıl hakikatin nerede aranması gerektiğine dikkat çekmekti. Şu ana kadar niyet kavramının başına “iyi” veya “kötü” vasıflarını ekleyerek, “iyi niyet” veya “kötü niyet” gibi, niyetin rengi ve şeklini ifade eden terkipleri özel bir konu olarak ele almadık. Bu noktadan sonra iyi niyetin ne olduğu, kaynağı ve insanî fiiller için kesin hakikat değeri olup olamayacağı üzerinde duracağız.

Yukarıda niyeti kısaca, *kalbin uygun gördüğü şeye karşı yönelimi* şeklinde ifade etmiştik. Burada uygun görülen şey, kalbi teşvik edip harekete geçiren sebepti. Hatta insanı harekete geçiren bu saik veya sebebin aşkın veya içkin olabileceğini, birinci durumda buna “ihtiyaç”, ikinci durumda ise “arzu” dememiz gerektiğini belirtmiştik. Tam da bu anlamda Gazâlî, nefsi harekete geçiren sebeplerin çok çeşitli olduğunu söyler. Ona göre, insanı herhangi bir işi yapmaya sevk eden sebep bazen bir, bazen de birden fazla olabilir. Örneğin bir yırtıcı hayvanın saldırısına uğramış herhangi bir kişi, bunu her gördüğünde kaçma yönünde rağbet göstermektedir. Kişiyi kaçma yönünde teşvik eden amil, bu hayvanın varlığıdır. Burada adamın niyeti sadece bu hayvandan kaçmaktır; onu bu

²⁷ Buharî, Rikâk, 31; Müslim, İman 206; Gazâlî, *Ihyâ*, IV, 368.

²⁸ Zeydân, 223.

hareketi yapmaya sevk eden başka bir saik yoktur. Bunun gibi, bir tek sebebin harekete geçirdiği bu tür niyetlere “*hâlis*” adı verilmektedir. Teşvik edici amaca izafetle ortaya konan amele ise “*ihlâs*” denmektedir. Bunun anlamı da niyete etki eden başka iştirakler ve karışımların olmadığıdır. İnsanı harekete geçiren sebep birden fazla olursa, bu da bir tür müşareket veya ortaklık anlamına gelir ki, bu da tek sebebin dışına çıkmak, *ihlâstan* uzaklaşmak demektir.²⁹

Elbette burada ifade etmeye çalıştığımız ihlâs, özel bir hedef belirlemeksizin, içkin veya aşkın âlemin motive ettiği herhangi bir amacın icrasına yönelen niyetin saflık veya katışıksızlığına işaret etmektedir. Bu manadaki ihlâsta, niyeti harekete geçiren kaynak tek olup onun dışında teşvik edici başka herhangi bir iştirak söz konusu değildir. Burada niyetin amacı, pekâlâ sadece başkalarının görmesinin arzulandığı bir iyilik veya ibadet anlamında sırf riya da olabilir. Bu anlamda amaçlanan hedef farklı bile olsa, harekete geçiren amilin iştiraktan uzaklık veya teklîği anlamında niyetin mahiyetinde herhangi bir fark gözükmemektedir ki ihlâs ile kastedilen de budur.³⁰

Burada bizi asıl ilgilendiren *ihlâs*, nefsi harekete geçiren kaynak olarak bir yandan bunun içkin âlemden ziyade aşkın olandan beslenmesi, diğer yandan ise onun teklîği veya yegâneliğidir. Burada insanın ibadetleri veya ahlâkî eylemlerinde teşvik eden kuvvet, sadece Allah’ın rızası olmaktadır. Onun dışındaki her şey riya hükmündedir.³¹ Bu anlamda bir tek teşvik edici veya harekete geçircinin ortaya çıkardığı dinî veya ahlâkî her türlü fiili, bu ihlâs veya samimiyetin içerisinde değerlendirmek mümkündür. O halde, insan davranışlarının teşvik edici kaynağı sadece Allah ise buna iyi niyet denmektedir. Buna göre iyi niyet; öyle bir haldir ki bu noktada irade her türlü iç ve dış bütün uyarı ve arzuların yüz çevirip emrin geldiği kaynağa yönelir. Orada insan kendinden ve dünyadan sıyrılarak en saf ve en yüksek ideale bağlanır ki bu da Allah’tır. Bütün kutsal emirler insana, davranışlarında daima bir ideale yönelmesini söylemektedir.³²

Buna göre, iyi niyetin kaynağının Allah rızası olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda insan eylemlerinin hareket kaynağıyla Allah’ın iradesi arasında bir paralellik veya ittifakın varlığı kendini göstermektedir. Buradan hareketle Gazâlî’nin verdiği bazı misaller üzerinden gidecek olursak, beden için oruç tutmak, serinlemek için abdest almak, toplum içinde mevki kazanmak için ilim öğrenmek, ev kirasından kurtulmak için camide itikâfa girmek, karşılık bekleyerek yapılan hasta ziyaretleri veya cenaze merasimleri gibi eylemlerin temel teşvik edici gücü Allah rızası olmadığı için ihlâstan uzaklaşma anlamına gelmektedir ki bu,

²⁹ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 365.

³⁰ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 379.

³¹ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 379.

³² Pazarlı, 106.

İslâm'a göre kötü niyettir.³³ Çünkü burada yapılan fiillerde işin özü saptırılarak, hakikate giden yoldan bambaşka bir yola girilmektedir. Oysa olması gereken, fiillerin teşvik edici gücünün, harici bir faktörden ziyade bizatihi Allah'ın iradesi olmalıydı. Bu anlamda hakikatten yüz çevirmek veya ona giden yolları tıkamak, iyi niyetten bir sapmak olarak değerlendirilebilir.

Burada yeri gelmişken ifade edelim ki bir insan için hakikate giden yol veya gerçeğin dili o kadar da belirsiz değildir. İnsanların pek çoğu, ortaya koydukları fiillerin doğruluk değeri hakkında şu veya bu şekilde bilgi sahibidirler. Gerçeği karartmak veya tümüyle üstünü örtmek anlamında yapılan yanlış veya kötülüklerin en azından büyük bir kısmı bilerek ve kastederek işlenmektedir ki asıl sorumluluk da buradadır. İslâm'a göre, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bilmeyerek veya unutarak yapılan yanlışların doğuracağı sorumlulukla art niyetle, bilerek, azmederek işlenen fiillerinki aynı olmayacaktır. Bu anlamda hakikatin karartılması veya tümüyle ortadan kaldırılmasını adaletten bir sapma olarak gören Kur'ân, inananları şu ifadelerle uyarmaktadır; *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*³⁴ Görüleceği üzere, insanın niyetini teşvik eden yegâne kaynağın Allah'ın muvafakati olması gerektiği sarıh bir şekilde ifade edilmektedir. Bunun dışında insanın kendisi de dâhil olmak üzere hiçbir faktörün etkin olmaması istenmektedir. Bu anlamda hakikati ezmeye veya yok etmeye yönelik her türlü niyet veya eylem zımnen bir zulüm olarak görülmektedir. İşte bunun gibi dinî, ahlâkî, siyasî veya kültürel her tür fiilin hareket noktası, Allah'ın hoşnutluğu olursa burada bir ihlâs, samimiyet veya iyi niyetten söz etmek mümkün olacaktır. Bu tür niyetlerle ortaya çıkan fiiller ahlâkî fiillerdir ve büyük ölçüde kesin bir hakikat değeri de taşır. Burada, “büyük ölçüde” dememizin sebebi, ileride de üzerinde duracağımız gibi, insanın iyi niyetle hareket etmesinin de her zaman için kesin bir hakikat değeri taşıyabileceği ihtimalini göz önüne bulduğumuzdan dolayıdır.

Batı dünyasında iyi niyetin kaynak ve mahiyetini ortaya koymaya yönelik Kant'ın hatırı sayılır bir emek harcadığı görülmektedir. Bu anlamda ona göre de, insanî fiillerin temel ilkesi iyi niyettir. İnsan için iyi niyetten başka iyi bir şey yoktur. Dünyada yegâne ve mutlak bir değer vardır ki o da iyi niyettir. *“Kesinlikle*

³³ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 379.

³⁴ Nisâ, 4/135.

dünya ve hatta onun dışında bile, iyi niyetten başka koşulsuz iyi sayılabilecek herhangi bir şey düşünmek mümkün değildir.”³⁵

İnsanın anlayış, yargı gücü, aklî kapasite, kararlılık, cesaret gibi pek çok yetenekleri vardır. Bu nitelikler insan için iyidir ve herkes bunlara sahip olmayı arzu da eder. Ancak, bunların kullanımıyla ilgili iyi niyetin, en az bu vasıfların kendisi kadar önemli olduğunu ifade eden Kant sözlerine şöyle devam eder; *“Tabiatın bu bağışlarını kullanacak olan niyet ve onun karakter olarak nitelenen özel yapısı iyi değilse, bunlar son derece zararlı ve kötü olabilir. Talihin verdiği bağışlarda da durum aynıdır. Güç, zenginlik, onur, hatta sağlık ve mutluluk adı altında herhangi birinin koşullarından duyduğu memnuniyet ve her türlü refah, evrensel bir amaç ve eylemin tam bir ilkesi ve ayrıca bunların zihin üzerindeki tesirini düzelten bir iyi niyetin olmadığı yerde, bütün bunlar insanı cesarete sürükler ve hatta sık sık kibirlenmesine yol açar.”³⁶*

Benzer şekilde ağır başlılık, ölçülü olma, kendine hâkimiyet veya soğukkanlı eylemler hem iyidir hem de insanın iç dünyasını da inşa ederek onun karakterini belirler. *“Fakat iyi niyet ilkesinin olmadığı yerde bütün bunlar son derece tehlikeli bir hal alabilir.”³⁷* Bu itibarla iyi niyet, insanî fiillerin ahlâkî akreditasyonunun temel bir ölçüsü haline gelmektedir. Çok çeşitli niteliklere sahip olan bir insan, eğer bunları iyi niyetle kullanırsa, kendisi büyük bir erdem kazanır ve insanlık için de yarar sağlar; ancak kötü niyetle kullanılırsa bütün bunlar başkaları için birer tehdit unsuru haline dönüşebilir.

Kant’a göre iyi niyet, tamamıyla kendiliğindedir ve başka bir şey için bir araç değildir. İnsanî eylemlerin başarıya ulaşip ulaşmamasından ziyade iyi niyetli olması esastır ki ahlâk bunun üzerine kurulur. Saadet, para, şöhret, servet, güzellik gibi insanî nitelikler bizatihi, kendisi amaç olan iyi niyetin olmadığı yerde herhangi bir ahlâkî değer hükmü taşımaz. O, İslâmî bir söyleyişle, ne herhangi bir menfaati temin, ne de bir mefsedetî defetmek için iyi olmayıp kendi başına “iyi”dir. Bununla ilgili Kant tam olarak şunları söyler; *“İyi niyet, icra ettiği tesir veya başardığı herhangi bir şeyden dolayı ve hatta herhangi özel bir amaca ulaşmak için değil, yalnız niyet olarak kendi başına iyidir. O, hiçbir mukayese yapmaksızın kendi başına ele alındığı zaman, herhangi bir eğilim ve hatta tercih edebileceğin bütün eğilimlerin toplamının lehine olabilecek bir şeyle kıyaslanamayacak kadar yüksek bir değere sahiptir.”³⁸*

³⁵ Kant, İ., *Ground Work for the Metaphysics of Morals*, İng. çev.: Allen W. Wood, Yale University Press, New Haven and London, 2002, 9.

³⁶ Kant, *Ground Work*, 9.

³⁷ Kant, *Ground Work*, 10.

³⁸ Kant, *Ground Work*, 10. Ayrıca bkz., Ülken, H. Ziya, *Ahlâk*, Ülken Yay., İstanbul 2001, 68; Kuçuradi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 2010, 85-86.

Burada Kant'ın, iyi niyete ontik bir hüviyet kazandırdığı görülmektedir. Pekâlâ onun, yüksek bir hakikat değeri atfettiği bu iyi niyet nereden gelmektedir? Ona göre insanın asıl aradığı, kendisi için yaratıldığı şey, itkilerin sağlamış olduğu mutluluk değildir. Hatta bunu akıl da sağlayamaz; ancak akıl onu diğer canlılardan ayırıştırarak fenomenler dünyasının üstüne çıkarır ve ona itibar kazandırır. İnsana bu vesileyle başka bir dünyadan, numen dünyadan gelen sesi işittirir ki bu ahlak yasası veya kategorik imperatiftir. İnsanın yapısı gereği, asıl amacı mutluluk olamayacağına göre, geriye ödev bilinci kalmaktadır. İşte, yegâne değer olan iyi niyet ödevden gelmektedir.³⁹

Kant'a göre arzu veya itkilerimizin tümüyle devre dışı bırakıldığı akıl veya ahlâk dünyasında, ahlâk ile mutluluğun birleştiği bir âlemin varlığını düşünmemiz mantık dışı değildir. Ancak bu salt teorik olarak düşünüldüğü zaman ahlâklılıkla mutluluğun birleşmesine dair düşünce sadece bir ideden öteye geçemez. Bunun gerçekleşmesi için her insanın ahlâkî olarak üzerine düşeni yapması, başka bir ifadeyle; aklî varlıkların ortaya koydukları bütün fiillerin diğer bütün iradeleri ihtiva eden, en şümulü mutlak bir iradeden çıkıyormuş gibi işlenmesi gerekmektedir. Ahlâkî olarak birbirine bağlı bir erdem toplumu veya "Tanrı Sitesi"nin kurulabilmesi ancak Tanrı'nın inayetiyle mümkün olabilir. Bu nedenle saf pratik aklın ilkeleri bizi, Tanrı ve Âhiret postullarını kabul etmeye zorlar. O halde Tanrı ve şu anda görmesek de var olduğunu ümit ettiğimiz bir dünyanın varlığını kabul etmeden ahlâkın görkemli ideleri, belli bir amaç veya aksiyonun kaynağı olmaktan ziyade, sadece övgü ve takdirin kuru birer objesi olabilirler.⁴⁰

Bu itibarla Tanrı'nın varlığı ve Âhiret inancı, ahlâkî fiilleri anlamlı hale getiren zorunlu birer ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi halde iyi davranışlara yönelim ve kötü olanlarından uzaklaşmak için ortaya konan çaba motivasyonunu kaybedecektir. İşte iyi niyet, Tanrı ve Ahiret inancıyla temellendirilen ve kökeni numen âlemine kadar uzanan ahlâk yasası veya akıl dünyasına ait ödev duygusundan gelmektedir. Buna göre ahlâk yasasının temeliyle iyi niyet'in temeli aynı noktada buluşmaktadır.

Buradan hareketle, diğer bütün eylemlerimizde olduğu gibi, ahlâkî fiillerimize de değer katan şeyin iyi niyet olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda iyi niyete sahip olmak demek, ödevin bilincinin ne olduğunu bilmek ve bu istikamette hareket etmek demektir. Böylece Kant, gerek dünya ve gerekse onun dışında kendi

³⁹ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, 406-407; Akarsu, Bedia, *Değişen Dünya Değişen Değerler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006, 204-205.

⁴⁰ Kant, İ., *The Critique of Pure Reason*, İng. çev.: J. M. D. Meiklejohn, The Pennsylvania State University 2010, 454; Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2012, 95; Aydın, Mehmet, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, 36.

başına, sınırsız, mutlak değeri olan şeyin yalnızca iyi niyet olduğunu söyler ve iyi niyet en yüksek ahlâkî ilke olarak ortaya koyar.⁴¹

Esasen Kant, Hıristiyan kültüründe yetişmiş olmasına rağmen ahlâkî tutum ve bu arada bunu temellendiren iyi niyet konusunda İslâm dini ile belirgin bir benzerlik içerisindedir. İslâm ahlâkının temelinde iyi niyet olduğu gibi, Kant'ta da aynı durum söz konusudur. Yine İslâm ahlâkî ödevin bireysel ve ailevî çıkar veya hakikatin üzerini örten bunlara benzer korku, kaygı yada herhangi bir menfaatin temini gibi saiklerle değil, gerçeğin tecelli etmesini sağlayan Allah'ın rızasını kazanmak için yapılması gerektiğini ifade eder. Benzer şekilde Kant ahlâkî da, ödevde maddî çıkar, haz, lezzet veya bunlara benzer dünyevî maksatları kabul etmez. Esasen ödevi, Allah'ın emri olduğu için yapmakla, ödev için yapmak arasında herhangi bir fark yoktur.⁴²

Bu anlamda Gazalî, iyi niyetin kaynağını Allah'ın rızası olarak ele almaktaydı. Kant'a göre de benzer şekilde iyi niyet, Tanrı ve Ahiret İnancı'nın bir postulat olarak temele alındığı, kökü numen âleme uzanan ödev duygusundan gelmekteydi. Buna göre her iki çizgide de, son tahlilde iyi niyetin varıp dayandığı nihai nokta Allah veya Tanrı olmaktadır. Aynı bu iki görüşü de karşılayacak şekilde iyi niyetle ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunur; "*Hüsn-i niyet, deha gibi verilmez, onun talim ve kaide ile münasebeti yoktur. Bunun için bir kimse vazîfeye müteallik mücerret düsturları hiç bilmediği halde tamamen namuskâr olabilir.*"⁴³

İyi niyetin kaynağıyla ilgili yapılan tartışmaya baktığımız zaman burada genel olarak niyete göre bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Buna göre niyet, genel olarak iyi ve kötü fiillerin ortaya çıktığı dünyevî veya içkin âleme ait iken iyi niyetin ise, kesin olarak kötülüğün yer almadığı *Mutlak İyi*'nin varlık alanı olan müteal, aşkın ve Kant'ın ifadesiyle numen âleme ait bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak iyi niyet bu alanla ilişkili olsa ve buradan beslense bile eylemler için bir hakikat değeri taşıyıp taşımayacağı meselesi diğer bir tartışma konusu olmaktadır.

4.Hakikatin Ölçüsü Olarak İyi Niyet

Bütün bu açıklamalardan sonra iyi niyetin kesin bir hakikat değeri ifade edip edemeyeceği meselesine gelince, şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bir yandan iyi niyet, temeli Allah veya aşkın âleme dayandığı, insanın

⁴¹ Vural, Mehmet, "İslâm Ahlâkî ve Modern Ahlâk Felsefesine Eleştirel Bir Bakış", *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed.: Müfit Selim Saruhan, Grafiker Yay., Ankara 2013, 363-364.

⁴² Vural, 371-372.

⁴³ Aynı, M. Ali, *Ahlâk Dersleri*, haz.: İ. Dervişoğlu-E. H. Yiğit, Büyüyenay Yay., İstanbul 2013, 26.

hakikatle arasındaki engeli kaldıran bir işlev ortaya koyduğu ve hatta Kant'ın ifadesiyle, varlığın en yüksek değeri olduğu gibi sebeplerle kesin bir doğruluk ölçüsü verir. Çünkü ihlâs ve samimiyetle hareket eden bir insandan sadır olan fiiller iyi niyetli fiillerdir ve bu anlamda gerçeği ifade etmede önemli bir hakikat değeri taşır. Ancak kimi zaman insanların, tümüyle iyi niyetli olarak ciddi yanlışlıklar içerisine girebildikleri de gözlenmektedir. Bu bağlamda örneğin, herhangi bir insan hastane, okul veya camii gibi hayır kurumları yaptırmak için iyi niyetle hırsızlık yapsa, ilgili kişinin burada taşıdığı niyetin mahiyeti, yaptığı kötü işi haklı çıkarmaz.⁴⁴

Buradan hareketle yukarıda ifade ettiğimiz gibi niyet kavramını, muhtemel bir maksadın teşvik edici gücü şeklinde anladığımız zaman, aslında bu noktada yapılan yanlışlığın sadece fiillerle sınırlı kalmadığı, aksine niyeti de içine aldığını söyleyebiliriz. Çünkü burada niyeti harekete geçmeye motive eden eylemin kendisi problemlidir ve her ne sebeple olursa olsun buradaki sorunlu durum, bu çağrıya uyan niyeti de içine almaktadır. Dolayısıyla yalnız fiiller değil, niyetin kendisinin de, en baştan itibaren ahlâken kabul edilebilir bir durumda olmadığı anlaşılacaktır.

Esasen bir önceki örnek olayda görüldüğü gibi, kişinin içine düşmüş olduğu yanlış tetikleyen niyetin mahiyetini bilmesi, ilgili yanlıştan dönmesi için önemli bir fırsat olarak düşünülebilir. Ve bu tür durumlarda insanların zaman zaman niyetlerinden rücu ettikleri de görülmektedir. Ancak bir de, bu durumun hiç farkında olmayan, tamamıyla iyi niyetle, inanarak, kötülükler üreten çevreler var ki, bu nokta daha sıkıntılı bir problemin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, İslâm dünyası da dâhil olmak üzere, fanatik bazı insan veya grupların, başka din mensuplarına yaptıkları şöyle dursun, kendi dindaşlarına karşı bile sergiledikleri davranış ve hatta giriştikleri kısımları kendilerince iyi niyetle işlendiklerini, en azından kendi söylemlerinden anlayabiliyoruz. O kadar ki, bu tür insanların yaptıkları eylemleri farz, vacip veya sevap gibi dinî hükümlere bağlayarak, kanaatlerini Kur'ân veya Sünnet'e dayandırdıkları görülmektedir. Bu çevrelerin, yaptıkları işleri iyi niyetle icra ettiklerini ifade etmeleri, kendi dünyalarında anlamlı olabilir; ancak meseleye dışarıdan, daha yansız ve rasyonel bir gözle bakıldığı zaman bu tür fiillerin, Müslümanların temel hakikat değeri olarak gördükleri, ne din ne de akıl ile bağdaşır bir yanının olmadığı anlaşılacaktır.

İslâm düşüncesinde geniş tartışmalara da sebep olan din-akıl ilişkisini müzakere etmek, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır; ancak ifade etmek gerekir ki, dinî veya ahlâkî herhangi bir fiilin inşası ve icrasında tek başına iyi niyetle oluşturulan dinsel söylem de, kendi başına yeterli bir ölçü olmayabilir. Bu nedenle her türlü fiil için akıl, olmazsa olmaz bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arada yeri gelmişken ifade edelim; Abbasî halifesi Me'mun,

⁴⁴ Pazarlı, 105.

hakikatin ölçü veya ölçülerinin ne olması gerektiği ile ilgili olarak Aristo ile aralarında geçen bir rüyadan bahseder. İbn Nedîm, ilgili rüyayı şu şekilde nakleder;

Me'mun rüyasında; hafif kızılımsı, beyaz tenli, çatık kaşlı, saçları dökük, gözleri ela, güzel görünümlü, kürsüsünün üzerine oturmuş bir adam görür. Me'mun şunları söyler: Heybetinden onun iki eli arasındaymış gibi ezildim ve ona "Sen kimsin?" dedim. O, "Ben Aristo'yum" dedi. Buna sevindim ve dedim ki; "Ey hakîm, sana soru sorabilir miyim?". O da; "Sor" dedi. Ona; "Güzel nedir?" dedim. O da; "Akıl bakımından güzel olandır" dedi. "Sonra?" dedim. O da; "Şeriat bakımından güzel olan" dedi. "Ya sonra" deyince, o da; "Cemiyet bakımından güzel olan" dedi. Ben "Peki ya sonra" deyince, o; "Bundan sonrası yok" dedi.⁴⁵

Buradaki "güzel" kavramını sadece estetik değer in ifadesi gibi anlamaktan ziyade, etik değer in ifadesi olan "iyi" veya epistemolojik değer in ifadesi olan "doğru" olarak anlamak gerekmektedir. O halde doğru, iyi veya güzelin ölçüsü, sırasıyla akıl, din ve cemiyet olmaktadır. Bu örnekte, aklın diğer öğeler karşısında öne çekildiği görülmektedir ki, kanaatimizce bu doğru bir yaklaşımdır. Çünkü akli devre dışı bırakarak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, çeşitli yorumlar üzerinden algılar oluşturulmak suretiyle ve fevkalâde iyi niyetle din olgusunun, pek çok zaman yapılan yanlışların birer aracı haline getirildiği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Esasen, din içerisinde kesin hüküm değeri taşıyan bazı reel olgular hariç tutulacak olursa, dinî hakikati önceleyerek hareket ettiklerini söyleyen çevrelerin de son tahlilde bu kanaat veya karara belirli bir akılla ulaştıkları, dikkat çekici bir ironi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiillerin tam bir hakikat değeri ifade etmesi için kimi zaman akıl da tek başına yeterli gelmeyebilir. Eğer herhangi bir fiil, gerek oluşum gerekse icra aşamasında, ihlâs, samimiyet veya iyi niyetten yoksun ise bu fiilin gerçekten dinî veya ahlâkî bir fiil olduğundan emin olamayız. Bu bakımdan akıl da iyi niyetle desteklenmelidir.

O halde, bir yandan bireysel akıl ve iradeden yoksun iyi niyetle ortaya konan eylemler, velev ki dine dayandırılmış olsa bile tek başına kesin bir hakikat değeri ifade edemeyebileceği gibi, diğer yandan ise, iyi niyetin olmadığı, akılla üretilen fiiller de, kendisinden katıyetle emin olabileceğimiz doğru fiiller olmayabilir. Aksine iyi niyetten yoksun bu tür fiiller, Kant'ın ifade ettiği gibi, diğer insanlar için belirli bir tehdit oluşturabilir. Bu bakımdan kesin hakikat değeri taşıyan bir davranış veya eylemin, iyi niyet ve aklın işbirliği içerisinde beraberce inşa ettikleri bir sürecin sonunda ortaya çıktığını söylemememiz mümkün

⁴⁵ İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Kitâbü'l-Fihrist*, thk.: Rıza Teceddüd, Tahran 1971, 303-304.

gözükmektedir. Çalışmanın en başında ifade ettiğimiz gibi, fiillerdeki sorumluluk da zaten insanın akıl ve irade sahibi olmasından doğmaktadır. Bu anlamda işlevsel olmayan bir nitelikten dolayı, karşılığı olmayan bir sorumluluk ihdas edip bunu insanın sırtına yüklemek hakkaniyete de uymaz.

Sonuç

Geldiğimiz noktada niyet kavramının, insan nefsinin kendisi için uygun gördüğü bir uyarıcıya karşı maksatlı, hedefli ve şuurlu yönelimi olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Burada teveccüh gösterilen gayenin bizzat kendisi niyet olmaktadır. O halde herhangi bir niyette, insan nefsiyle uyumlu bir amacın varlığı, bunu teşvik eden bir irade veya kasıt ve nefsin bunu gerçekleştirmek üzere harekete geçmesi gibi bir süreç göze çarpmaktadır.

Değerlendirmeye matuf dinî veya ahlâkî bütün davranışların, niyet ve fiil olmak üzere iki temel boyutu mevcuttur. Burada hakikate taalluk eden asıl miyar veya ölçü, fiilden ziyade niyette aranmalıdır. Çünkü fiilin, kasıt veya maksada tâbi olması gerekmektedir. Bu anlamda birinci derecede öneme haiz etken, bu amacı doğuran sebeptir ki bu da, insan nefsinde doğan kasıttır. Meydana gelen fiil ise, ikinci derecede bir öneme sahip olup bir nedenden ziyade, sonuç hüviyetindedir. Tabiatıyla eylemin ifade ettiği hakikat değeri, birinci kısımda bulunmaktadır. Bu itibarla, her türlü eylemin gerçek yüzünü ortaya koyan ölçü, fiillerin şekli hüviyetinden çok, bunları tahrik ederek ortaya çıkmasına sebep olan illette aramak daha isabetli görünmektedir.

Biz niyeti, genel olarak nefsin uygun gördüğü herhangi bir teşvik ediciye karşı gösterdiği bir yönelim olarak ifade etmeyi tercih ediyoruz. Bu anlamda eğer insanı, teşvik eden kaynak bir tek ise burada, niyet ile illet arasında bir teklik, saflık veya katışıksızlık göze çarpar ki bu, ihlâs veya samimiyet olarak değerlendirilebilir. O halde, insan davranışlarının teşvik edici kaynağı sadece Allah ise buna iyi niyet denmektedir. Buna göre iyi niyet; öyle bir haldir ki bu noktada irade her türlü iç ve dış bütün uyarı ve arzulardan yüz çevirip, yönünü emrin geldiği kaynağa yönelir. Orada insan kendinden ve dünyadan sıyrılarak en saf ve en yüksek ideale bağlanır ki bu da Allah'tır. Bu noktada Kant'ın, temeli numen âlemine uzanan ahlâk yasasına dayalı ödev bilincinden gelen iyi niyetin kaynağı ile İslâm'ın, sırf Allah'ın rızasına bağlı iyi niyeti arasında aşkınlık bakımından önemli bir paralelliğin varlığı göze çarpmaktadır.

Bu anlamda kökü aşkın âleme uzanan iyi niyete dayalı oluşan fiiller, genel olarak doğru, iyi veya güzel fiillerdir. Zira bu tür fiiller, Allah veya Tanrı'nın mevcudiyeti dikkate alınarak ortaya konmaktadır. Öyleyse, genel olarak niyetin işlevsel olduğu alan, iyi ve kötü fiillerin de meydana geldiği içkin âlem iken, iyi niyetin ise aşkın, ilahî veya numen âlem alanıyla ilgili olduğu ve oradan beslendiği

anlaşılmaktadır. Kaynağı ve işlevi bakımından niyet ile iyi niyet arasındaki bu ayrım dikkat çekicidir.

Ancak, iyi niyet böylesi sağlam bir zemine dayandırılrsa da her zaman geçerli olabilecek katî bir hüküm değeri taşıyamayabileceği de göz ardı edilmemelidir. Çünkü zaman zaman bir kısım insanların Allah'ın rızası ve Hz. Peygamberin sünnetini de işin içine katarak, tamamıyla iyi niyetli olarak ciddî yanlışlara düşebildikleri de göz ardı edilmemelidir. O halde iyi niyetin bireysel akıl ve irade ile kontrol edilmesi veya desteklenmesi gerekmektedir.

Bütün bu açıklamalardan hareketle, iyi niyetin hakikati ifade edip etmeyeceği bağlamında son söz olarak şunu söyleyebiliriz; ne akıl ve iradenin olmadığı iyi niyet, ne de iyi niyetten yoksun akıl, gerçeği ifade etmede tek başlarına yeterli gelmeyebilirler. Bu itibarla kesin hakikat değeri taşıyan bir davranış veya eylemin, iyi niyet ve aklın işbirliği içerisinde, müştereken ürettikleri bir sürecin sonunda meydana geldiğini ifade etmek mümkün gözükmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akarsu**, Bedia, *Değişen Dünya Değişen Değerler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- Akseki**, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, Nur Dağıtım, Ankara 1979.
- Altıntaş**, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Aydın**, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2012.
-, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Aynî**, M. Ali, *Ahlâk Dersleri*, haz., İ. Dervişoğlu-E. H. Yiğit, Büyüyenay Yay., İstanbul 2013.
- Cebeci**, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yay., Ankara 1985.
- Çağrıci**, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1989.
- Dönmez**, İbrahim Kâfi, (2013), "Niyet", DİA, 2013, cilt XXXIII, 169-172, 2013.
- Gazâlî**, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Mârifet, Beyrût 1982.
-, *Ravzatü't-Tâlibîn*, Dâru'n-Nehzati'l-Hadîs, Beyrût trz.
- Gökberk**, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- İbn Nedîm**, İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Kitâbü'l-Fihrist*, thk., Rıza Teceddüd, Tahran 1971.

- Kant**, Immanuel, *The Critique of Pure Reason*, İng. çev.: J. M. D. Meiklejohn, The Pennsylvania State University, USA 2010.
....., *Ground Work for the Metaphysics of Morals*, İng. çev.: Allen W. Wood, Yale University Press, New Haven and London 2002.
- Koçyiğit**, Talat, “Hareketlerin Ölçüsü Niyetlerdir”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1971, cilt X, 71-75.
- Kuçuradi**, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 2010.
- Pazarlı**, Osman, *İslâmda Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- Taberânî**, Süleymân bin Ahmed bin Eyyûb bin Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XI, thk., Abdü'l-Mecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Temiye, Kahire 1994.
- Ülken**, H. Ziya, *Ahlâk*, Ülken Yay., İstanbul 2001.
....., *Bilgi ve Değer*, Kürsü Yay., Ankara trz.
- Vural**, Mehmet, “İslâm Ahlâkı ve Modern Ahlâk Felsefesine Eleştirel Bir Bakış”, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed.: Müfit Selim Saruhan, Grafiker Yay., Ankara 2013, 357-386.
- Zeydân**, Abdülkerim, “İslâm’a Göre Sadece Niyet”, çev.: Hasan Güleç, *Diyanet Dergisi*, 1976, cilt: XXV, sayı 4, 216-228.